

JANNE SÄYNÄJÄKANGAS

Ilmasto muuttuu – entä filosofia?

Sali on niin täynnä, että osa yleisöstä istuu käytävän puolella. Ilmeisesti odotettua useampaa kiinnostaa, mitä filosofit ajattelevat ilmastonmuutoksesta. Antavatko klassikot eväitä lämpimämpään ilmastoon? Löytyykö etiikasta ohjenuoria vastuukysymysten ilmasto-oikeudenmukaiseen selvittämiseen? Onko mitään enää tehtävissä?

Mies valvoi viikkokausia kuumeisen poikansa sairavuoteella. Pojan kuoltua hän istui vielä arkun vierellä, kunnes oli lähdettävä nukkumaan ja jätettävä vanha mies arkunvahdiksi. Mies näki unta, jossa poika tuli hänen luokseen ja kysyi syyttävästi: ”isä, etkö näe, että palan?” Mies heräsi kauhuissaan, huomasi vanhuksen nukahtaneen ja yhden pojan arkun vierellä olleista kynttilöistä kaatuneen ja polttaneen ruumista. Freud, joka uskoi unien olevan toiveen täyttymyksiä, tulkitsi unen fantasiaksi siitä, että poika olisi vielä elossa. On helpompaa kohdata poikansa syytökset kuin tämän kuolema.

Ilmastonmuutoksen kohtaaminen on vähintään yhtä vaikeaa. Ilmastonmuutoksen tosiasiallisuutta ei tarvitse suoranaisesti kieltää, koska hienostuneempiakin keinoja torjua mielestään tilanteen vakavuus kyllä riittää. Uni edistyksestä saa jatkua, kunhan vain ulkoistetaan vastuu johonkin kaukaiseen maahan, kompensoidaan ilmastosynnit ostamalla aneita, odotetaan vielä hetki seuraavaa energiategnologista läpimurtoa tai vakuututaan, että ratkaisut ovat jo olemassa ja ne otetaan käyttöön heti seuraavien vaalien jälkeen.

Jumalan kuolema

Sami Pihlström nosti kissan pöydälle verratessaan ilmastonmuutosta Jumalan kuolemaan. Usko edistyksen vääjäämättömyyteen on korvannut perinteiset uskonnot, ja jos usko edistykseen romahtaa, menetetään Jumalan kaltainen arvojen merkityksen tae. Pihlström puhui ilmastonmuutoksesta eksistentiaalisena uhkana, mitä se on ainakin kahdessa eri merkityksessä. Ensinnäkin se on uhka ihmiskunnan ja muiden eliöiden olemassaololle. Toiseksi olemassaolomme juuri nyt uhkaa menettää merkityksensä. Pihlström viittasi Samuel Schefferiin, joka on esittänyt, että elämässä kokemamme merkitykset ovat riippuvaisia jälkeemme tulevasta elämästä. Jos tietäisi, että kuukausi oman kuolemansa jälkeen kaikki muutkin ihmiset kuolevat, niin lähes kaikki siitä, mitä pitää nyt mielekkäänä ja elämälle merkitystä tuovana, menettäisi

merkityksensä. ”Tulevaisuuden ihmisillä on paljon suurempi merkitys elämän mielekkyyden rakentumiselle kuin usein ajatellaan”, Pihlström totesi.

Pihlströmin esitelmä oli naseva loppusointu Helsingin Tieteiden talossa joulukuussa pidetylle Filosofia ja ilmastonmuutos -kollokvioille. Filosofian ja ilmastonmuutoksen kohtaamista harjoiteltiin Suomen Filosofisen Yhdistyksen (SFY) järjestämässä kaksipäiväisessä keskustelutilaisuudessa, johon mahtui ilmastonmuutoksen pohdimista jos jonkinlaisesta vinkkelistä aina joonialaisesta luonnonfilosofiasta uusmaterialisteihin, kollektiiviseen vastuuseen ja ilmastotutkimuksen tieteenfilosofiaan. Kuulijat saivat roppakaupalla todistusaineistoa sen puolesta, että filosofienkin on kysyttävä, mitkä perusoletuksukset säilyvät merkityksellisinä, kun ilmastonmuutos otetaan lukuun.

Kiina-kortti

Monet etiikan teoriat ja käsitykset moraalien luonteesta joutuvat kovalle. Kuka esimerkiksi on vastuussa ilmastonmuutoksesta? Tätä vastuuta on vaikea käsitteellistää samoilla eväillä, joilla arkipäiväisiä vastuukysymyksiä on totuttu ratkomaan.

Teea Kortetmäki havainnollisti esitelmässään vastuun vaikeutta rakenteellisen epäoikeudenmukaisuuden näkökulmasta. Ilmastonmuutos aiheuttaa pillevää eriarvoisuutta, joka kätkeytyy esimerkiksi normalisoitumiseen, etäisyyteen ja rakenteisiin. Ensinnäkin monet ilmastonmuutoksen kannalta haastavat elintaso-odotukset ovat normalisoituneet niin, että niitä on vaikea havaita. Autoilua pidetään normaalina ja konferensseihin lentämisen ajatellaan olevan tutkijan uran kannalta välttämätöntä. Toiseksi oman toiminnan vaikutukset ovat niin kaukana, että niitä on vaikea havaita. Kortetmäki käytti esimerkkinä niin sanottua Kiina-korttia, eli väitettä, että Kiinan kaltaisten suurten maiden talouskasvu tekee tyhjäksi suomalaisten yritykset hillitää ilmastonmuutosta. Tällöin unohdetaan, että osa Kiinan kasvusta liittyy siihen, että se tuottaa hyödykkeitä vauraille maille. Kolmanneksi vastuu il-

mastonmuutoksesta perustuu niin monimutkaisiin rakenteisiin, että vastuun kausaliteettia on vaikea havaita. Ruoka lautasella ei kerro, mitä tapahtuu jossain kuuvedestä kärsivässä maassa.

Mikko Puumala epäili taipumusta keskittyä vastuukysymysten miettimiseen suorastaan haitalliseksi. Puumala viittasi Ingmar Perssoniin ja Julian Savulescuun, jotka ovat puhuneet evolutiivisesta *jet lagista*. Perssonin ja Savulescun mukaan ihmisen moraaliset kyvyt ovat kehittyneet nykyistä huomattavasti pienemmissä yhteisöissä aikana, jolloin teknologiset mahdollisuudet tuottaa haittaa olivat pienemmät. Ratkaisuksi Persson ja Savulescu ovat ehdottaneet, että ihmisen evolutiivisesta *jet lagista* kärsivää moraalialia voisi päivittää biolääketieteellisin keinoin. Puumala arveli, että esimerkiksi voimakasta oikeudentajua voi ajatella sopeumana, joka auttoi pienempiä yhteisöjä selviytymään, mutta josta ilmastonmuutoksen kanssa on pikemminkin haittaa. Keskittyminen oikeuksiin ja velvollisuuksiin, kuten haittojen ja hyötyjen jakoon tai vastuun paikantamiseen voi nimittäin toimia hitausvoimana ilmastonmuutosta hillittäessä. Jos riittäviä ilmastotoimia isotaan, olisi toimimaan kykenevien toimittava, riippumatta siitä, kuka on syyllinen, vaikka oikeustaju sanookin, että ensisijainen velvollisuus on päästöjen aiheuttajilla.

Syntymättömien oikeudet

Jos ilmastonmuutoksesta vastuullisten osoittaminen on vaikeaa, niin ongelmia tulee myös kysyttäessä, kenelle ilmastonmuutoksesta ollaan vastuussa. Vastuu tulevista sukupolvista ei helposti jäsenny velvollisuusetiikan kielelle, kuten Simo Kyllönen esitelmässään oivasti havainnollisti. Kyllönen sovelsi Dale Jamiesonin esimerkkiä: jos Janne varastaa Jaanan pyörän, tuntuu ilmeiseltä, että tämä aiheuttaa tahallaan vahinkoa toiselle ja toimii näin ollen väärin.

Mutta entä jos Janne on osa toisilleen tuntemattomien ihmisten joukkoa, joista jokainen vie pienen osan Jaanan pyörästä? Tai jos Janne elää useita vuosisatoja Jaanaa aiemmin ja tuhlaa polkupyörään tarvittavat luonnonvarat? Entä jos Janne yrittää säästää luonnonvaroja, mistä seuraa, että Jaana ei synny ollenkaan? Jos rajoitamme luonnonvarojen käyttöä ilmastonmuutoksen nimissä, vaikuttaa se paitsi tulevaisuuden ihmisten elintasoon, myös siihen, kuka ylipäättään syntyy. Olemmeko vastuussa niille, jotka jäävät toimiemme seurauksena syntymättä?

Kyllösen mukaan ongelmana on, että useimmat moraaliset teoriat olettavat moraalisen vastuun koskevan jotain tiettyä ihmistä kohtaan aiheutettua vahinkoa. Kyllönen ei ollut vakuuttunut myöskään Derek Parfitin ratkaisusta siirtyä utilitarismiin, joka ei edellytä hyödyn tai vahingon kohteen personointia. Utilitarismi johtaa Kyllösen mukaan taas uusiin ongelmiin, kuten kysymykseen siitä, voiko ihmisten määrän kasvattamista mahdollisimman suureksi pitää itseisarvoisena tavoitteena.

Hukkuvien auttaminen

Taipumus jäsentää moraalisia ongelmia pysyvien identiteettien näkökulmasta on hankala ilmastonmuutoksen kaltaisessa tilanteessa, jossa joudutaan pohtimaan, mitkä identiteetit ovat säilyttämisen arvoisia. Helena Siipi osoitti, että tämä pätee myös ei-inhimilliseen luontoon. Perinteisen luonnonsuojelun keinoilla on pystytty usein toteuttamaan samaan aikaan monia suojelutavoitteita ilman suurta riskiä jonkin suojelutavoitteen vaarantumisesta. Ilmastonmuutos pakottaa kuitenkin keskusteluun siitä, mitä luonnonsuojelussa tulisi suojella. Siipi havainnollisti väitettään tarkastelemalla, mitä ilmastonmuutos merkitsee luonnonsuojelun kolmelle suurelle kysymykselle: mitä, miten ja miksi. Mitä suojellaan? Suojellaanko lajia, populaatioita, yksilöitä, ekosysteemejä vai luontotyypppejä? Miten suojellaan? Perustetaanko luonnonsuojelualueita, rajoitetaanko päästöjä vai rauhoitetaanko lajeja? Entä miksi suojellaan? Minkä tähden suojelua harjoitetaan, ihmisen vai luonto-objektien itsensä vuoksi?

Ilmastonmuutoksen aiheuttamat vaikeudet ovat sitä luokkaa, että miten-kysymystä joudutaan pohtimaan uudelleen. On toisin sanoen kehitettävä uusia suojelun keinoja – esimerkiksi avustettua leviämistä, lajien geneettistä muokkaamista, ilmastonmuokkausta tai uuden luonnon luomista. Siipi esitti, että nämä keinot pakottavat kuitenkin samalla miettimään uudelleen myös kahta muuta kysymystä, toisin sanoen, mitä suojellaan ja miksi. Avustetulla leviämisellä tarkoitetaan lajin siirtämistä jonnekin, jonne se ilmastonmuutoksen seurauksena siirtyisi, jos ehtisi. Avustettu leviäminen ei kuitenkaan välttämättä ole tehokas eikä oikeutettu keino suojella niitä arvoja, joita lajin suojelussa yleensä yritetään suojella. Siirrettyinä lajilta katoaa se merkitys, joka sillä on alkuperäisessä elinympäristössään ekosysteemin osana, ja se voi olla haitaksi uudelle ekosysteemille. Lajeista voitaisiin myös tehdä kestävämpiä geneettisen muokkauksen avulla. Geneettinen muokkaus suojelun keinona herättää kuitenkin monia kysymyksiä. Mitä tällöin suojeltaisiin? Onko muokattu laji enää se, jota oli tarkoitus suojella? Geneettisellä muokkauksella tuskin voidaan myöskään suojella kovin montaa lajia.

Monet uudet suojelukeinot palvelevat siis jotain suojelutavoitetta mutta saattavat toimia jotain toista tavoitetta vastaan tai muodostaa sille riskin. Ilmastonmuutos pakottaa arvioimaan uudelleen luonnonsuojelun tavoitteita ja päämääriä.

Koska ilmastonmuutos uhkaa myös ihmisten elinympäristöjä, voidaan mitä-kysymys esittää myös ihmisistä. Onko ihmisiä suojeltava vain yksilöinä vai myös valtioina tai kulttuureina? Markku Oksala käytti esitelmässään esimerkkinä pieniä alavia maita, jotka uhkaavat jäädä nousevan merenpinnan alle ja joiden asukkaat tulisi siksi pelastaa. Mutta millä tavalla heidät on pelastettava, yksilöinä vai kansana? Jos kansakunnilla voidaan ajatella olevan oikeus olla olemassa, täytyy maansa menettäneille löytyä jostain uutta maata. Kiperä vaatimus kutistuvalla planeetalla.

”Pakonomainen usko ratkaisuihin on vain yksi esimerkki tavoista, joilla ilmastonmuutoksen vakavuus ollaan kohtaamatta.”

Torjunnasta surutyöhön

Jos filosofinen teoria ei sovi yhteen ilmastonmuutoksen vakavuuden tunnustamisen kanssa, on teoria menetänyt merkityksensä ja siitä on luovuttava. Kollokviossa lähestymistapaa sovellettiin kiitettävissä määrin. Vahvinta antia oli sen osoittaminen, että ilmastonmuutoksen sohjossa monille filosofisille teorioille ominainen tapa lähestyä ongelmia tahtoo sutia tyhjää. Perinteisten filosofisten intuitioiden kohtaamien ongelmien osoittaminen auttaa tarkastelemaan kriittisesti myös monia julkisessa keskustelussa käytettyjä argumentteja sekä olemassa olevien käytäntöjen oikeutusta. Kiina-kortista tärahtää ilmat pihalle, kun sen taustalla olevaa käsitystä oikeuksista ja velvollisuuksista tarkastellaan ilmastonmuutoksen valossa.

Vaikka kulahtaneiden ajatusmallien ongelmia voidaan diagnosoida menestyksekkäästi selventämällä niiden taustalla olevia oletuksia perinteisten analyytisten menetelmien avulla, on syytä suhtautua pessimistisemmin mahdollisuuteen vetää uusia johtopäätöksiä vanhoista premisseistä. Ilmastokatastrofin partaalla on helppo yhtyä väitteeseen, että kykymme hallita teknologioidemme vaikutuksia on surkea. Sellaiset johtopäätökset, kuten Perssonin ja Savulescun ehdotus, että teknologisesta kehityksestä jälkeen jäänyttä moraalialia voisi parannella teknologisesti, on kuitenkin kiinnostava lähinnä osoituksena siitä, millaisia oikosulkuja ilmastonmuutos voi instrumentaalisessa rationaalisuudessa synnyttää.

Kun oletetaan, että päämäärät ja keinot voidaan erottaa tiukasti toisistaan ja päämääränä on ilmaston-

muutoksen hillitseminen, on johdonmukaista nähdä ilmastonmuutos ongelmana, johon täytyy vain löytää sopiva tekninen ratkaisu. Instrumentaalisen järjen kasvavaa voimattomuutta kuitenkin kuvastaa, ettei ”viheellinen ongelma” enää riitä ilmastonmuutoksen epiteetiksi – nyt puhutaan jo ”superviheliäisestä ongelmasta”. Eräs superviheliäisen ongelman piirteistä on se, että ne, joiden pitäisi ratkaista ongelma, ovat sen aiheuttajia. Nätti jaottelu keinoihin ja päämääriin hukkuu intressiritiriitojen kakofoniaan. Toinen toistaan hämmentävämpiä ratkaisuehdotuksia voi kenties tulkita oireena siitä, mitä tapahtuu, kun ilmastonmuutokseen kiperyyttä ei kyetä ottamaan tosissaan vaan se yritetään väkisin ahtaa päämäärärationaaliseen sapluunaan.

Pakonomainen usko ratkaisuihin on vain yksi esimerkki tavoista, joilla ilmastonmuutoksen vakavuus ollaan kohtaamatta. Saman kategorian alle voi niputtaa myös ilmastoapatian puolustelun kyynisillä kommentteilla, joiden mukaan mitään ei ole tehtävissä. Kommentoituaisiinko näin esimerkiksi lähestyvää tsunamia? Ilmastonmuutosta tuskin voidaan pysäyttää, mutta jotain on tehtävä sitä suuremmalla syyllä.

Tosiasialle ei voi kääntää selkäänsä, se ei mene pois kiukuttelemalla, eikä sen kanssa voi neuvotella. Ennen pitkää tilanteen epätoivoisuus on kohdattava, mikäli hätätilan vaatimia toimenpiteitä mielitään nähdä. Freudin kertomuksessa miehen oli tulipalon sammuttaakseen lakattava uneksimasta poikansa olevan elossa. Myös ilmastonmuutos vaatii surutyötä. Kaikkein perustavimmat oletukset on otettava kriittiseen tarkasteluun. On siis harjoitettava filosofiaa.